

VIZIUNEA PARADIGMATICĂ ÎN CULTURA EUROPEANĂ ȘI FILONUL RETORIC (II)

CLAUDIA-ILEANA SPINEANU

Cuvinte cheie: *viziune paradigmatică, canon, paradigma clasicizant-retorică, paradigma modernă, paradigma postmodernă*

Acest articol continuă și nuanțează ideea viziunii paradigmatică care se impune în studierea retoricii¹, o „matrice” a științelor umaniste din Antichitate și până în zilele noastre.

Reluând, vom afirma că paradigma sau epistema este un model coerent construit în cadrul unei epoci, în care cunoașterea asigură posibilitatea comunicării între sisteme care s-au închis la un moment dat spre a se deschide spre noi și noi interpretări. Istoria are o imagine „deschisă”², cu o construcție nicipând definitivă, fiecare epocă realcătuiind-o.

Fiecare paradigmă se închide, pentru a se deschide ori de câte ori receptarea o cere. Elemente fundamentale există concomitent în mai multe paradigme, întrucât paradigmele se află într-un dialog continuu între spații artistice și regiuni spirituale.

¹ Prima parte a articolului de față a fost publicat în revista „Philologica Banatica”, nr. 1/2011, p. 90-98.

² Ideea conform căreia realitatea nu poate fi închisă într-un nucleu definitiv a fost susținută de Adrian Marino în *Critica ideilor literare*, dar și de Umberto Eco în *Opera deschisă*, susținând că deschiderea continuă a realității permite pluralitatea modelelor construite pe baza aceluiași idei.

Viziunea paradigmatică trebuie să aibă în vedere și ideea de *canon*³, adică punctul cel mai înalt al ierarhiei literare (culturale etc.) dintr-o perioadă dată. Mircea Martin aduce în discuție receptarea unor idei sau texte considerate exponențiale pentru un anumit canon. În viziunea sa, conștiința critică instaurează un dialog în care are loc „fuziunea” dintre orizontul creației și cel al receptării.

Pe lângă textele și ideile care se subsumează unui canon, există și un corpus de comentarii critice canonice, care pot uneori crea „contradicții, omisiuni sau includeri mai mult sau mai puțin abuzive”, interpretarea lor fiind una eminentă „mediată”: „Dacă în situarea și evaluarea operelor considerate nu neapărat exemplare cât exponențiale pentru un anumit canon apar neînțelegeri, contradicții, omisiuni sau includeri mai mult sau mai puțin abuzive, faptul se datorează, printre altele, și neluării în discuție a exegezei critice a respectivelor opere. Căci operele trecutului noi nu le considerăm, de fapt, în sine (cum am putea crede – iluzionându-ne, desigur), ci interpretate deja, configurate de alții dinaintea noastră, «împachetate» așa-zicând în straturile anterioare de exegeză. Dialogul conștiinței critice contemporane cu aceste opere este, fatalmente, unul mediat. Nu încapе îndoială că hotărâtoare în acest dialog este până la urmă perspectiva critică dominantă în prezent, dar acea «fuziune a orizonturilor» de care vorbea Gadamer nu se petrece doar între «orizontul» operei (sau canonul epocii ei de origine) și acela al interpretului de astăzi; la fuziune participă și cel puțin ultima interpretare de autoritate a respectivei opere”⁴.

Adaptarea la contextul fiecărei epoci se face prin instaurarea unui nou *canon*, a unei noi *episteme*, a unui nou *model*.

Analiza retoricii ca știință cu o istorie impresionantă va semnala, evident, dialogul interparadigmatic al filonului retoric care a străbătut istoria ca un fir roșu din Antichitate și până azi, fiind detectabilă

³ Mircea Martin este o voce importantă a dosarului teoretic autohton al „bătăliei canonice”, dedicând acestei „dezbateri” un spațiu important din revista „Euresis. Cahiers roumains d'études littéraires“ (nr. 1-2/1997-1998).

⁴ Mircea Martin, *Despre canonul estetic*, în „România literară” nr. 5/2000.

în fiecare dintre paradigmele culturii europene: paradigma clasicizant-retorică, paradigma modernă (romantică) și paradigma postmodernă.

Paradigma clasicizant-retorică, având în centru conceptele de exemplaritate și excelență lingvistică și literară, a reprezentat pentru retorică un cadru propice de dezvoltare.

Istoria literară și estetica au folosit de-a lungul timpului mari concepte, dintre care acela de „clasic”, din punct de vedere cronologic, a fost primul. Acest concept a depășit cadrul istoric, contribuind la creația mitului omului clasic („homo classicus”). Conform acestui mit, omul ideal (clasicul) este echilibrat, senin, împăcat cu sine și cu lumea, obiectiv, având o nobilă simplitate și o măreție liniștită, „un exemplu de puritate și un etalon al corectitudinii”⁵. Întruchipare a perfecțiunii, un om perfect sănătos, trupește și sufletește, model și normă pentru ceilalți, „canonic”, iată structura eroului clasic⁶.

Sintetizând toate definițiile și accepțiunile termenului *clasic*, putem conchide că se poate vorbi, pe de o parte, de un clasicism modern al secolelor XVII-XVIII, iar, pe de altă parte, de un clasicism tradițional, ca o atitudine de prestigiu, prelungită de școli și universități până în primele decenii ale secolului al XX-lea, uneori fără întrerupere până azi, rezistând istoriei și timpului, printr-o doctrină estetică de o deosebită forță, care a instaurat o paradigmă de tip clasic. Ceea ce s-a numit exagerat „eroare clasică” (interesul exclusiv pentru stabilirea și explicarea limbii autorilor clasici, deci pentru limba literară, și neluarea în considerare a evoluției limbajului) se înscrie, de fapt, în cadrul normativ și prescriptiv care a stat la baza

⁵ Matei Călinescu, *op. cit.*, p. 12.

⁶ Un „clasic” prin excelență, Tudor Vianu face un portret admirativ al „idealului clasic al omului”. În viziunea marelui cărturar, „primatul spiritului” este o trăsătură fundamentală a ființării clasice, el dând armonie trupului, frumusețea fizică nefiind altceva decât un reflex al frumuseții morale, spirituale. De asemenea, conduita clasicului se bazează pe măsură și renunțare, pe respingerea exceselor și pe reducerea tensiunilor, pentru că perfecțiunea vieții cetății depinde de perfecționarea fiecărui individ în parte. Oricum, omul clasic trebuie privit în totalitatea „solidară” a însușirilor lui.

„triumfului idiomurilor moderne (romanice, germanice etc.) ca limbi de cultură aspirând la universalitate, grație efortului conștient al mânuitorilor ei celor mai autorizați”⁷. De aceea, nu credem că este exagerat să afirmăm că între retorică și literaritate se poate pune semnul egalității.

Idealurile clasice păreau de neatins, însă caracterul imuabil al regulilor impuse de tradiție vor ajunge să fie puse sub semnul relativismului istoric. Începând cu sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea, modernitatea se manifestă polemic, prin opoziție față de afirmațiile fundamentale ale clasicismului, frumosul universal atemporal începând să sufere un proces de declin.

Modernitatea are o istorie proprie complexă. Înainte de a exista o modernitate estetică, a existat o modernitate practică a civilizației burgheze, a cărei obiectivitate și raționalitate va fi subminată cu vehemență de noile idealuri: conștiința timpului subiectiv, preocuparea pentru prezent, negarea idealului transcendenței și al permanenței etc. Trebuie să înțelegem că modernitatea estetică este „un concept de criză aflat într-o triplă opoziție dialectică: față de tradiție, față de modernitatea civilizației burgheze (cu idealurile ei de raționalitate, utilitate, progres) și, în sfârșit, față de ea însăși, în măsura în care se percepe pe sine drept o nouă tradiție sau formă de autoritate”⁸.

Modernii au vehiculat ideea de renunțare la tradiție și de un „punct zero” al noii științe și a noii filosofii (Descartes), dar a fost susținută și ideea de continuitate a cunoașterii umane (Pascal), la care subscriem, recunoscându-se importanța contribuției antice la efortul comun de cunoaștere al omenirii și subliniindu-se, totodată, „poziția mai înaltă și, în consecință, (...) perspectiva mai largă a modernilor”⁹. De fapt, chiar dacă și-au proclamat superioritatea față de antici, „modernii” de la sfârșitul secolului al XVII-lea și din secolul al XVIII-lea nu au contestat fundamentele frumosului clasic, efor-

⁷ Ileana Oancea, *Istoria stilisticii românești*, p. 21.

⁸ Matei Călinescu, *Cinci fețe ale modernității*, Iași, Editura Polirom, 2005, p. 32.

⁹ *Ibidem*, p. 24.

tul lor înscriindu-se într-un demers de „critică a imperfecțiunilor”, ei încercând să arate „unde și cum cei vechi nu se ridică la înălțimea exigențelor perfecțiunii atemporale”¹⁰.

Treptat, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, termenul *modern* devine sinonim cu *romantic*. „Deghizată”¹¹ sub forma romantismului, modernitatea avea să instaureze o nouă paradigmă, care va dura până la apariția postmodernismului. În primele decenii ale secolului al XIX-lea înțelesul termenului de romantism se va restrânge definind școlile literare care se opun normelor neoclasicismului.

Bineînțeles, conceptul de romantism nu poate avea înțelesuri universale, el diferind de la un teritoriu la altul, de la o școală literară la alta. Cu toate acestea, în virtutea unei viziuni paradigmatică, putem considera că există un „fond comun” al romantismului în toate țările în care acesta s-a manifestat.

Dintre trăsăturile esențiale ale romantismului, enumerate de Paul Cornea¹², amintim: evadarea din prezentul frustrant, din realul apăsător; dorința de exotism, aspirația spre transcendent, spiritul revoluționar; solitudinea, originalitatea, conștiința de sine, asumarea individualității, interiorizarea, întoarcerea la natură, lauda oamenilor cu suflet curat, fascinația originilor, neliniștea spiritului, valorificarea miturilor și simbolurilor, conștientizarea tenebrei ființei și ale conștiinței, hipersensibilitatea, nostalgia, entuziasmul, fantezia, apelul la mijloacelor patetice ale exprimării: metafora, interogațiile, exclamațiile, repetițiile etc.

Așadar, romantismul neagă regulile prescrise de clasicism, susținând doar existența unor legi generale, specifice artei literare în

¹⁰ Matei Călinescu, *op. cit.*, p. 44.

¹¹ Matei Călinescu, *Cinci fețe ale modernității*, pune semnul egalității între modern și romantic: „De la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea însă, mai precis din momentul în care modernitatea estetică deghizată în *romantism* și-a definit pentru prima oară legitimitatea istorică prin reacție împotriva afirmațiilor fundamentale ale clasicismului (...)”.

¹² Paul Cornea, *Originile romantismului românesc*, București, Editura Cartea Românească, 2008.

sine, izvorâte din natura compoziției sau a subiectului tratat. În opoziție cu supremația legii și raționalismul rece, romantismul afirmă primatul subiectivității, al sentimentului, al fanteziei creatoare, al spontaneității și sincerității emoționale. În sens tipologic, ideile romantice, precum cele clasice, au existat în toate culturile lumii și în orice moment al dezvoltării lor. Permanența ideilor romantice nu trebuie însă să umbrească romantismul istoricește constituit al secolului al XIX-lea, care aduce schimbări capitale față de epoca anterioară, având „un spirit al său, unic și intraductibil”¹³, înscris în acea paradigmă modernă „revoluționară” deja amintită.

Absolutizând unul dintre obiectivele intenționalității comunicative, *ingenium*, romantismul a intervenit tulburător în echilibrul clasic. Sistemul retoric a dovedit, însă, flexibilitate, de-a lungul timpului, adaptându-se mereu „condițiilor” vremurilor și rezistând temerar până în zilele noastre.

Negându-se regulile clasice, în epistema modernă se neagă, implicit, și retorica. În ciuda acestei negații vehemente, sunt evidente elementele de continuitate ale disciplinei între epoci. Permanența retoricii în spațiul european al culturii este dovedită chiar și atunci când se discută polemic, întrucât, așa cum am mai afirmat, reproșul modernilor nu vizează modelele imuabile ale clasicismului, ci o nouă perspectivă de gândire a acestor modele, din care retorica, pusă în alte forme, nu lipsește.

În cadrul modernității, care își proclamase legitimitatea, iau naștere atât modernismul, cât și postmodernismul („un modern încă și mai modern”), căruia îi aparține sintagma anterioară, consideră, metaforic, postmodernismul ca pe o față a modernității: „Așa cum îl văd, el se aseamănă izbitor cu modernismul (al cărui nume continuă, de altfel, să-l poarte înlăuntrul numelui său), mai ales în ceea ce privește opoziția față de principiul autorității, opoziție care se extinde acum deopotrivă la raționalitatea utopică și la iraționalitatea programatică pe care le cultivau unii moderniști”¹⁴.

¹³ Paul Cornea, *op. cit.*, p. 23.

¹⁴ Matei Călinescu, *Cinci fețe ale modernității*, p. 300.

O „delimitare chirurgicală”¹⁵ a *modernismului* și *postmodernismului* este foarte greu, dacă nu imposibil, de realizat. Trăsături ale modernismului se regăsesc în opere considerate postmoderne, făcând ca lumea postmodernilor să nu alcătuiască o lume unitară, coerentă. Credem că termenul *postmodernism* nici nu s-ar putea defini fără cel de *modernism*, fiind gândiți ca termeni corelativi.

Paradigma postmodernismului, ca „o cultură în interiorul altei culturi”, regândește și reevaluează modernitatea, „o rescrie”, reia lucid, tolerant, subtil tradiția modernă, încercând să reprezinte, cum spune George Grigurcu, „aspirația spre desăvârșire a acesteia”¹⁶. Tot George Grigurcu consideră postmodernismul „un soi de clasicism al modernismului, adică o tentativă de așezare, de sedimentare a acestuia, un nomenclator, un compendiu al perioadei precedente”¹⁷. Relația dintre modernism și postmodernism este una de complementaritate, chiar una „ombilicală”: „*Modern* și *postmodern* sînt termeni care definesc mai curînd stări de spirit complementare, aflate în același timp în relații de ruptură, continuitate și întrepătrundere”¹⁸.

Apariția pe scenă a postmoderniștilor anunță „moartea tuturor ideologiilor” sau chiar „sfârșitul istoriei”, referindu-se, de fapt, la „moartea” paradigmei moderne și la instaurarea postmodernismului. Se va lansa cu acest prilej cearta dintre moderni și postmoderni. Postmodernismul a reprezentat pentru cultura europeană și universală un moment în care „istoriile mari” au dispărut. Dacă până atunci istoria era gândită linear, ca o acumulare progresivă, începând cu postmodernismul, această ordine (zgduită, ce-i drept, de modernitate) se va întrerupe brusc, marile scenarii pierzându-și credibilitatea.

Ne întoarcem, conform principiului operei „rotunde” de unde am plecat, din antichitate, pentru a vedea că încă de atunci se preconizau frânturi de idei postmoderniste. De exemplu, *thymosul*, un termen

¹⁵ Mircea Cărtărescu, *Postmodernismul românesc*, București, Editura Humanitas, 1999, p. 107.

¹⁶ George Grigurcu, *Despre postmodernism*, în cartea de eseuri *În jurul libertății*, Iași, Editura Timpul, 2002, p. 211.

¹⁷ George Grigurcu, *Postmodernismul între Est și Vest*, în „România literară”, nr. 5/2003, p. 9.

¹⁸ Mircea Cărtărescu, *op. cit.*, p. 107.

preluat din *Republica* lui Platon (sinonim cu „îndrăzneală” sau „spirit”. Cuvântul grecesc nu are conotații pozitive sau negative, denumind un concept des invocat în postmodernism „un fel de simț înnăscut al omului pentru dreptate, constituind baza psihologică a unor nobile virtuți precum altruismul, idealismul, moralitatea, sacrificiul de sine, curajul, principialitatea. *Thymosul* oferă un suport emoțional atotputernic procesului de evaluare și permite ființelor omenești să își învingă cele mai puternice instincte naturale de dragul a ceea ce li se pare că este bun sau drept. Oamenii se evaluează în primul rând pe ei *înșiși* și sunt indignați atunci când sunt ei *înșiși* nedreptățiți. Dar ei sunt, de asemenea, capabili să acorde valoare și *altora* și să se revolte pentru alții”¹⁹.

Fiind o atitudine estetică „puternică și conștientă de sine”²⁰, și postmodernismul este o noțiune transistorică (cu limite, bineînțeles), idei precursore postmodernismului regăsindu-se în toate epocile.

Putem afirma că filonul retoric poate fi detectat și în paradigma postmodernă, dar într-o formă distructivă, fragmentată de comunicare. Prin retorică în postmodernism înțelegem studiul regulilor și al procedeelelor de creație caracteristice acestei epoci, luând în calcul și discursul declamator, afectat și emfatic.

În orice paradigmă coerent constituită, cunoașterea trimite înapoi, în istorie, propriul univers de așteptare, într-un efort mediat de reconstrucție, într-un dialog continuu între epoci. De-a lungul timpului, sistemul retoric a dovedit că este un sistem coerent, activ și durabil, dar mai ales flexibil, adaptabil și extins mereu la noi și noi tipuri de texte, de fapt, la nevoile discursive ale fiecărei epoci, ale „umanității”, pentru că omul și umanitatea stau în centrul experiențial al fiecărei epoci.

Epocile istorice, ca fenomene antropologice, transformă succesiv și remodelează esența și natura umană, pentru că în orice model de umanitate pot fi detectate elemente de universalitate: „Atât modelul cultural, cât și modelul de umanitate sunt elaborate în raport

¹⁹ Francis Fukuyama, *Sfârșitul istoriei și ultimul om*, București, Editura Paideia, 1992, p. 172.

²⁰ Mircea Cărtărescu, *op. cit.*, p. 108.

cu ceilalți și, ca atare, se raliază la experiența intelectuală a unor colectivități din trecut sau din prezent, după cum se detașează voit de alt grup de experiențe. De aceea, în orice model cultural și în orice model de umanitate se află incluse trăsături universale [...]”²¹.

Privind astăzi înapoi, pe urmele lăsate în istoria umanității de către retorică, constatăm că filonul retoric poate fi detectat ca o permanență culturală în fiecare paradigmă, manifestând continuitate, flexibilitate, chiar universalitate, comunicând între epoci, între paradigme, într-un dialog continuu. Este un dialog care a început în Antichitate, care nu s-a încheiat niciodată și care nu se va sfârși câtă vreme va exista comunicare.

Retorica a străbătut istoria, fie că aceasta avea fața Antichității, fie pe cea revoluționar-romantică, fie pe cea fragmentară și fragmentată a postmodernismului, ca o haină îmbrăcată la un moment dat de fiecare, chiar dacă „aruncată” temporar sau aparent uitată, dar prezentă întotdeauna și vizibilă în „garderoba” istorică a fiecărei epoci.

Bibliografie:

- Călinescu, Matei, *Cinci fețe ale modernității*, Iași, Editura Polirom, 2005.
- Călinescu, Matei, *Clasicismul european*, București, Editura Enciclopedică Română, 1971.
- Cărtărescu, Mircea, *Postmodernismul românesc*, București, Editura Humanitas, 1999.
- Cornea, Paul, *Originile romantismului românesc*, București, Editura Cartea Românească, 2008.
- Duțu, Alexandru, *Umaniștii români și cultura universală*, București, Editura Minerva, 1974.
- Eco, Umberto, *Opera deschisă*, Editura pentru Literatură Universală, București, 1969.
- Fukuyama, Francis, *Sfârșitul istoriei și ultimul om*, București, Editura Paideia, 1992.
- Grigurcu, George, *Despre postmodernism*, în cartea de eseuri *În jurul libertății*, Iași, Editura Timpul, 2002, p. 211.
- Grigurcu, George, *Postmodernismul între Est și Vest*, în „România literară”, nr. 5/2003.
- Ivanciu, Nina, *Epistemă și receptare*, București, Ed. Univers, 1988.

²¹ Alexandru Duțu, *Umaniștii români și cultura universală*, București, Editura Minerva, 1974, p. 29-30.

- Jauss, Hans Robert, *Experiența estetică și hermeneutică literară*, București, Editura Univers, 1983.
- Kuhn, Thomas S., *Structura revoluției științifice*, București, Editura Humanitas, 1999.
- Kuhn, Thomas S., *Tensiunea esențială. Studii despre tradiție și schimbare în știință*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982.
- Marino, Adrian, *Critica ideilor literare*, Cluj, Editura Dacia, 1974.
- Martin, Mircea, „Euresis. Cahiers roumains d'études littéraires“, nr. 1-2/1997-1998.
- Martin, Mircea, *Despre canonul estetic*, în „România literară” nr. 5/2000.
- Munteanu, Basil, *Constantes dialectiques en littérature et en histoire. Problèmes Recherches, Perspectives*, Paris, Didier, 1967.
- Oancea, Ileana, *Istoria stilisticii românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988.
- Oancea, Ileana, *Romanitate și istorie*, Timișoara, Editura de Vest, 1993.
- Păcurariu, Dimitrie, *Clasicismul românesc*, București, Editura Minerva, 1971.
- Petrescu, Liviu, *Poetica postmodernismului*, Pitești, Editura Paralela 45, 1998.
- Vianu, Tudor, *Idealul clasic al omului*, Editura Enciclopedică Română, 1975.

THE PARADIGMATIC VISION IN THE EUROPEAN CULTURE AND THE RHETORICAL VEIN (II)

(Abstract)

This study continues the main idea of the article published in „Philologica Banatica”, no. 1/2011: the paradigmatic perspective which have to be taken into account when analyzing rhetoric, a binder of humanities from the ancient times until nowadays. A new term complete the inventory of the notions approached during our discussion about the paradigmatic vision, that is *canon*.

The dialog between the three essential paradigms of the European culture evolution (*classic, modern-romantic and postmodern*) will conduct to the conclusion that rhetoric is a permanence in the European culture, in every period or epoch.